

Az egyházpolitika mint propaganda – az iszlám vallás elismertté nyilvánításának tükrében

KLESTENITZ TIBOR*

„Oroszok, angolok megrettenve nézik a muzulmán vitézség ragyogó újjászületését, mi pedig meghatott figyelemmel kísérik a török hadak nehéz, viszontagságos előretörését”¹ – írta 1915 januárjában a *Budapesti Hírlap* publicistája. A magyar sajtó az első világháború alatt igencsak hízelgő képet közvetített az Oszmán Birodalomról, amely 1914 októberében lépett be a központi hatalmak oldalán a küzdelembe.² Ezt természetes jelenségként értékelhetjük, hiszen – amint azt a modern tömegpropaganda működésének egyik első tudományos kutatója, Harold D. Lasswell 1927-es munkájában megállapította – a propaganda fő feladata a háborúban (az ellenség iránti gyűlölet felkeltése és a semleges államok rokonszenvének megnyerése mellett) mindig a szövetségesek iránti bizalom és együttérzés megteremtése.³

Az első világháború centenáriumán felélénkült az érdeklődés a propaganda kérdésköre iránt, a figyelem azonban elsősorban a háborús ellenség ábrázolására, illetve a propaganda médiumainak sokszínűségére összpontosult.⁴ Jelen esettanulmányban a szövetségesek melletti propaganda működését vizsgálom. Azt mutatom be, hogy a magyar sajtó hogyan, milyen értelmezést alkalmazva tárgyalt egy belpolitikai eseményt: az iszlám vallás elismertté nyilvánítását kimondó törvény elfogadását 1916-ban,⁵ és ezt az – önmagában is inkább diplomáciai, mint egyházpolitikai jelentőséggel bíró – alkalmat milyen módon használta fel propagandaeszközként.

* Tudományos munkatárs, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet. E-mail: klestenitz.tibor@btk.mta.hu. A tanulmány a Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság támogatásával készült.

¹ Adakozás. *Budapesti Hírlap*, 1915. január 22., 9.

² Erről részletesen l. GALÁNTAI József: *Magyarország az első világháborúban*. Budapest, Korona, 2001.

³ Harold Dwight LASSWELL: *Propaganda Technique in the World War*. London, Kegan Paul, 1927. 195.

⁴ L. pl. Ifj. BERTÉNYI Iván – BOKA László – KATONA Anikó (szerk.): *Propaganda – politika, hétköznapi és magas kultúra, művészet és média a Nagy Háborúban*. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 2016.

⁵ Ez lett az 1916: XVII. törvénycikk az iszlám vallás elismeréséről.

1. A magyar nyilvánosság képe a törökökről és az iszlámról 1916 előtt

A propagandisták helyzetét jelentősen megkönnyítette, hogy a magyar közvéleményben ekkor már komoly hagyományai voltak a törökbarátságnak. A hazai nyilvánosság az 1870-es évek balkáni válságának eseményeire – amelynek során Oroszország sikeres háborút indított a törökök ellen a félsziget ortodox vallású lakosságának védelmére hivatkozva – az erőteljes oroszellenesség természetes következményeként felfokozott indulatokkal reagált: állandósultak a szélsőséges törökbarát megnyilvánulások, 1876 októberében a főváros utcáin többezres tömeg éltette a török hadvezéreket.⁶

Az első világháború kitörése után ebben a vonatkozásban a magyar–török fegyverbarátság eszméje játszotta a főszerepet: ez könnyen popularizálható jelszóvá vált, olyan gondolattá, amelyre a társadalom széles rétegei nyitottnak mutatkoztak. Erre példa a *Budapesti Hírlap* már idézett cikke, amely arról számolt be, hogy a Magyar Királyi Adóhivatali Tisztviselők Országos Egyesülete ötszáz koronát adományozott a török hadsereg sebesülteit gondozó Vörös Félhold javára.⁷ A szövetséges nép iránti rokonszenv jelen volt a parasztság soraiban is, ami egy egészen különös esetben is tetten érhető: 1916 januárjában a sajtó arról számolt be, hogy a nyíregyházi rendőrség elfogott két szélhámost, akik gabonát csaltak ki a város környéki tanyavilág lakóitól, mégpedig arra hivatkozva, hogy a „mohamedán katonák” számára gyűjtenek adományokat.⁸

Amikor a Fővárosi Közmunkák Tanácsa 1915 novemberében úgy döntött, hogy a Múzeum körutat Mehmed szultán útja névre kereszteli át,⁹ a döntés ellen két budapesti napilap is élénken tiltakozott – ez azonban, paradox módon, szintén a közvélemény erős törökbarátságát mutatja. Az *Est* című bulvárlap és a Katolikus Néppárt orgánuma, az *Alkotmány* cikkírója ugyanis egyaránt úgy vélte, hogy mindenki őszinte örömmel fogadja a „vitéz szövetséges uralkodó”¹⁰ nevének megőrkötését, de azt komoly tévedésnek ítélték, hogy éppen az 1848-as idők szellemét hordozó – és így a nemzeti identitás részét alkotó – körút nevét változtatják meg. A kritika tehát lényegében arra irányult, hogy az elhibázott helyszínválasztás miatt a propagandaakció éppen a kívánttal ellentétes hatást vált majd ki, ezért egy másik közterület átnevezését látták volna indokoltnak. Az *Alkotmány* szerzője az Üllői út belső szakaszának adta volna az új nevet,¹¹ az *Est* egyik olvasója pedig úgy vélekedett, hogy inkább a Gül Baba sírjához vezető névtelen szerpentint kellett volna átnevezni, mert az szerinte jobban megfelelne a sírhoz zárandókló törökök érzelmeinek.¹² Kosztolányi Dezső néhány héttel később *A Hét* című folyóiratban

⁶ DIÓSZEGI István: Bismarck, Andrássy és a balkáni válság 1875–1877-ben. *Századok*, 1997/3., 601.

⁷ Adakozás i. m. (1. lj.) 9.

⁸ Akik a mohamedán katonáknak gyűjtöttek. *Alkotmány*, 1916. január 25., 10.

⁹ VÖRÖS Boldizsár: Nemzeti Park, Vilmos Császár út és a Hősök Sőre – Háborús névadások Budapesten 1914–1918 között. *Médiakutató*, 2010. tavasz. www.mediakutato.hu/cikk/2010_01_tavasz/12_elso_vilaghaboru_budapesti_nevek

¹⁰ Mehmed szultán és Ferdinánd bolgár király útja. *Az Est*, 1915. november 20., 6.

¹¹ Mehmed szultán és Ferdinánd király útja. *Alkotmány*, 1915. november 20., 12.

¹² A Múzeum körút elkeresztelése. *Az Est*, 1915. november 22., 5.

szintén ugyanerre tett javaslatot, hangsúlyozva: „A budapestiek az egész körutat felajánlják a török császárnak, akit az új nemzedék keleti rokonának tisztel. Sajnáljuk, hogy a magas, keleti fenségnek nem illőbb ajándékot adnak.”¹³

Az Oszmán Birodalom tehát elsősorban a háborús helyzet miatt, mint az ellenség ellenése volt érdekes a magyar sajtó számára. Ugyanakkor idővel az is tudatosulni kezdett a sajtó munkatársaiban, hogy a szövetséges nemzet egy másik kultúra képviselője. Az iszlám vallás szerepe először a Monarchia hadseregében szolgáló bosnyák katonák jelenléte miatt kezdett témává válni a hazai sajtó számára, azonban egyáltalán nem elsőrendű kérdésként, csupán a lapok apróhírei, a „kis színes” információk között. A *Pesti Napló* például egy 1915. májusi számában írt arról, hogy a hadvezetőség rendeletben hívja fel a figyelmet a „mohamedán katonák” ellátására, akik bort, sertéshúst és -sírt nem fogyaszthatnak. A lap elismerő kommentárja szerint „[n]emcsak humánus, hanem bölcs is a hadvezetőségnek ez a figyelmessége. A jó mohamedán katona csak annál odaadóbb a harcban és ügyünk védelmében, ha ilyen végletekig érzi magán az atyai gondoskodást.”¹⁴ A *Pesti Hírlap* a bosznia-hercegovinai Banja Luka polgármesterének budapesti látogatásáról írva megemlítette, hogy a vendég elégedetten szemlélte meg egy kórházat, ahol a muszlim sebesülteket teljesen elkülönítve ápolták, és mindannyian „rituális kosztot” kaptak.¹⁵ Színes hírként tálalták azt az információt is 1915 augusztusában, hogy „a török hódoltság kora óta először” muszlim temetést tartottak Nyitrán. Miután egy bizonyos Morozovics Suljo nevű bosnyák katona meghalt a helyi megfigyelőállomáson, a győri katonai imám, Szaicais Hafiz utazott a helyszínre, és a megfelelő szertartásokat katonai segédlettel végezte el.¹⁶

1915 szeptemberében a *Budapesti Hírlap* már nagyobb figyelmet szentelt annak a speciális hadifogolytábornak, amelyet Csehországban állítottak fel a muszlim vallású foglyok számára. Itt mintegy 12 ezer főt, többségükben oroszországi tatárokat helyeztek el, és lehetővé tették számukra, hogy „vallásuk szigorú szabályait betartva” éljenek. A beszámoló, amelyet Mosony Lipót katolikus klerikus, a jeruzsálemi Osztrák–Magyar Zarándokház egykori igazgatója írt, nagy jelentőséget tulajdonított a kezdeményezésnek, méghozzá a propaganda, a muszlim hitet követő világ rokonszenvének megszerzése szempontjából. Véleménye szerint ugyanis:

„Hadvezetőségünket – igen bölcsen – nemcsak a vallásos pietás irányította, hanem a messzire néző okosság is. Az összegyűjtött jámbor igazhitűeknek nemcsak kedveskedni akart a hadvezetőség, hanem azt is elérni igyekezett, hogy a mohamedánokkal teljesen elfeledtessék fogoly állapotukat. Inkább a barátság melegét akarják velük éreztetni, és azt, hogy hitük miatt reájuk is kiárad az ő vallási fejükkel, a szultánnal és népével kötött szövetségünk. Felvilágosítják őket saját helyzetükről, arról, hogy a szultán ellenségeinek táborában küzdöttek, saját népük, falujuk elnyomóinak szolgálatában kockáztatták életüket.”¹⁷

¹³ KOSZTOLÁNYI Dezső: Mehmed szultán útja. In: KOSZTOLÁNYI Dezső: *Füst* (szerk. Réz Pál). www.mek.oszk.hu/06200/06274/06274.htm

¹⁴ Gondoskodás mohamedán katonáinkról. *Pesti Napló*, 1915. május 9., 19.

¹⁵ A banjalukai polgármester Budapesten. *Pesti Hírlap*, 1915. augusztus 25., 13.

¹⁶ Mohamedán katonatemetés. *Pesti Hírlap*, 1915. augusztus 4., 11.

¹⁷ MOSONY Lipót: Mohamedán hadifoglyaink. *Budapesti Hírlap*, 1915. szeptember 23., 8.

Mint láthatjuk tehát, az iszlám valláshoz való türelmes viszonyulás propagandaértékét néhány kortárs már a világháború korai szakaszában felismerte. A kérdéskör nagyobb jelentőségre azonban csak később, az iszlám elismert vallássá nyilvánításáról szóló törvénytervezettel tett szert.

2. A törvényjavaslat sajtóértékelése 1915–1916-ban

Az elismert felekezet jogi kategóriáját Magyarországon a vallás szabad gyakorlásáról szóló 1895: XLIII. törvénycikk vezette be. Eszerint azok a felekezetek kerülhettek ebbe a kategóriába, amelyek megfeleltek a hivatalos feltételeknek, így például igazolták egyházközségek létét, hitoktatást nyújtottak tagjaiknak, illetve jóváhagyásra beterveztették hitelveiket és működési szabályzatukat. A vallási közösségek ugyanakkor nem érdeklődtek tömegesen a lehetőség iránt, az első elismertté nyilvánítás csupán 1905-ben történt meg a baptisták javára.¹⁸ 1915 novemberében aztán kiderült, hogy a kormány az iszlám felekezetnek is meg kívánja adni ezt a státust. A sajtóreakciók arra mutatnak, hogy a nyilvánosság nem egyházpolitikai, hanem elsősorban külpolitikai szempontból értékelte a kérdést.

A magyar nemzeti aspirációk, a birodalmi gondolat iránt elkötelezett *Budapesti Hírlap*, amelynek főszerkesztője, Rákosi Jenő szoros kapcsolatokat ápolt Tisza István miniszterelnökkel,¹⁹ élénk figyelemmel követte a jogalkotási folyamatot. Igen feltűnő az a cikk, amelyet 1915. november 25-én jelentetett meg a lap, és amely egy nappal a hivatalos bejelentés előtt számolt be az elismerés kormányzati tervéről. A felütés szerint „[a] próféta kibontott zöld zászlaja szólította harcra az iszlám millióit, méltányos tehát, hogy ezzel a vallással szemben, mely igazságos ügyünket hathatósan támogatja, törvényi becikkelyezésben is hálnkat lerójuk.” A cikkíró felhívta a figyelmet arra, hogy az iszlám elismerése tulajdonképpen Bosznia-Hercegovina annektálása, azaz 1908 óta aktuális feladat, ráadásul Ausztria 1912-ben már meghozta a megfelelő törvényt, amely – indokolt módon – gondoskodott az állami érdekek megfelelő védelméről is.

Az összeállítás ezután megszólaltatta Akmed Hikmet budapesti török főkonzult, aki arra figyelmeztetett, hogy „Magyarország volt eddig az egyetlen ország, mely az oszmánság vallás-szabadságát törvénybe nem iktatta”, Anglia, Franciaország, Németország ezt már régen megtette. A főkonzul azt sugallta, hogy erre a lépésre elsősorban a szimbolikus politika szempontjai miatt lenne szükség, hiszen kiemelte, hogy vallási szervezet kiépítésére nem lesz szükség Magyarországon – bár kifejezte azt a reményét, hogy Budapesten hamarosan felépülhet egy mecset. Azt is hangoztatta, nyilvánvalóan a magyar társadalomban élő tévképzetek eloszlátásának szándékával, hogy a legtöbb muszlim számára a poligámia csupán elvi lehetőséget jelent, egy felvilágosult muszlim nő nem is engedne maga mellé második feleséget. Ennek alátámasztására külön kiemelte, hogy az iszlámnak adandó vallásszabadság semmiben sem korlátozná a magyar állam szuverenitását a házasságjog szabályozása terén: „az állami törvény természetesen

¹⁸ SALACZ Gábor: *Egyház és állam Magyarországon a dualizmus korában 1867–1918*. München, Aurora, 1974. 101.

¹⁹ SCHILLER József: *Rákosi Jenő. Egy magántitkár feljegyzései*. Budapest, Káldor, 1933. 71.

döntő többségben van, vallási tételeink pedig a hit birodalmában maradnak. Összeütközésről így szó sem lehet. Megjegyzem azonban, hogy például az angol birodalom gyarmataiban elismeri és megengedi a többnejűséget is.”

A *Budapesti Hírlap* összeállításában végül szót kapott Balkányi Kálmán, a Magyar–Bosnyák-hercegovinai Gazdasági Központ igazgatója is, aki úgy vélte, hogy a világháború nagyban megerősítette a magyarság rokonérzését a „mohamedánság” iránt, így az egyházpolitikai kérdésben is közel a megoldás. Ő szintén fontosnak ítélte a poligámia lehetőségével kapcsolatos – esetleges – félreértések tisztázását, ezért hangsúlyozta: az iszlámnak „a törvényesen bevett és törvényesen elismert vallásfelekezeteket megillető védelmet kívánjuk biztosítani, de kimondandó, hogy a törvényeinkkel ellentétes intézményekre és szokásokra ez a védelem nem terjed ki.”²⁰

Másnap, november 26-án jelent meg a hivatalos híradás arról, hogy az igazságügyi miniszter törvényjavaslatot terjeszt az országgyűlés elé az iszlám vallás „receptiójáról”. A rövid közlemény számos budapesti lapban megjelent, így egy hivatalos jelentés átvételéről lehet szó, hiszen a szöveg szinte azonos az egyes lapokban. Közös vonás az is, hogy receptióról írnak – a szó egyházjogi értelmében tévesen, hiszen valójában csak az iszlám elismeréséről volt szó. A közlemény szerzője elsősorban a házasságjogi kérdés miatti esetleges aggodalom eloszlatására törekedett, hiszen kiemelte: a törvénytervezet szerint az iszlám ugyanakkora védelemben részesül, mint a többi vallás dogmái és szokásai, ha az állami törvénnyel ellentétben nincsenek. Az itt élő törökök tehát csak egy nővel köthetnek törvényes házasságot.²¹

A továbbiakban a törvényjavaslat nem váltott ki élénk sajtóérdeklődést – sőt, az elterjedt és népszerű bulvárlap, *A Nap*, noha igen terjedelmes tudósítást közölt a parlament elé kerülő törvényjavaslatokról, ezt a tervezetet egyszerűen kifejejtette a felsorolásból.²² Az egyetlen komoly kivételt a *Budapesti Hírlap* jelentette, amely december 5-én hozta K. Kováts Gyula egyházjogász, egyetemi tanár szakpolitikai igényű írását. Ez elismerte, hogy a javaslat nagy elvi jelentőséggel bír, és politikai vonatkozásai is vannak, hiszen az iszlám hívők feje kalifai minőségében a török szultán. Foglalkozott azzal a felvetéssel, hogy elegendő-e az elismerés, nem kellene-e inkább az iszlámot bevetté nyilvánítani. Erre határozott nemmel válaszolt, sőt úgy vélte, hogy már az izraelita receptió is elhibázott döntés volt 1895-ben: az államnak ugyanis szerinte a vallásszabadság általános alapelveire való tekintettel egyáltalán nem kellene a hittételekkel foglalkoznia, csupán a szervezeti kérdésekkel. K. Kováts ezért a törvényjavaslat címét is helytelennek ítélte, mert az a vallást, és nem a vallásfelekezetet kívánta elismerni. Úgy gondolta, hogy a javaslat rövidsége ellenére eléggé zavaros. A második paragrafust, amely azt írta elő az iszlám hazai híveinek, hogy közösségük szervezeti szabályzatát nyújtsák be jóváhagyásra a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez, „egészen feleslegesnek” tartotta, ezért a paragrafus törlését indít-

²⁰ A mohamedán vallás recipiálása. Beszélgetés Akmed Hikmet bég török főkonzullal. *Budapesti Hírlap*, 1915. november 25., 7–8.

²¹ A török vallás egyenjogúsítása. *Népszava*, 1915. november 26., 9.; A mohamedán vallás receptiója. *Pesti Napló*, 1915. november 26., 9.; A mohamedán vallás receptiója. *Pesti Hírlap*, 1915. november 26., 12.; A mohamedán vallás receptiója a többnejűség nélkül – *Az Est* tudósítójától. *Az Est*, 1915. november 26., 3. Egy protestáns folyóirat szintén a közlemény fő elemeit kiemelve számolt be a javaslatról: Elismerés. *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 1915/49., 583.

²² A parlament hosszú ülészaka. *A Nap*, 1915. december 1., 3.

ványozta. Azt is komoly problémának tartotta, hogy a jogszabálytervezet az iszlámot csak általánosságban említette, pedig ennek a vallásnak „számos elágazása van”; ezért „tökéletesen elegendőnek” ítélte, ha Magyarország csak a hanifaita rítust ismeri el. A házasságjog kérdésében némileg talányosan fogalmazott: „A törvény a többnejűség kérdését hallgatással mellőzi. Így tehát a monogámiát, vagyis az egynejűséget, az izlamitákra vonatkozóan sem adja fel” – írta, amiből akár az is kiolvasható, hogy ő a vallásszabadság elvére tekintettel szükségesnek tartotta volna a többnejűség engedélyezését. Végül finoman hangot adott azon aggályának, hogy az iszlám elismerésére válaszként az Oszmán Birodalom vajon hajlandó lesz-e a reciprocitás elvét alkalmazni a saját területén élő keresztényekkel szemben. Arra is figyelmeztetett, hogy Magyarországon a törvény következtében hamarosan mecsetek épülhetnek, „melyek a keresztények áttérését az izlamita vallásra lehetőségessé fogják tenni, habár a török birodalomban a keresztény egyházak jogi létele nincsen eléggé biztosítva. Jóformán csak türetnek. Mindazonáltal a politikai szükségesség előtt meghajlunk. Más európai államok nyomán mi is járjunk jó példával elől, ami bizonyára meg fogja a jó gyümölcsseit teremni.”²³

Ezekre az összességében pesszimista végkicsengésű gyakorlati felvetésekre közvetlen válasz nem érkezett a sajtóban. Ugyanakkor néhány nappal később – talán csak véletlen egybeesésként, talán tudatosan, egyfajta közvetett válasznak szánva K. Kováts írására – a *Pesti Napló* egy brit publicista, Marmaduke Pickthall friss cikkét idézte, amely „behatóan bizonyítja az izlámról és általában a törökökről elterjedt közhelyek téves voltát. Az izlám épp annyira a szeretet vallása, mint a kereszténység, azonfelül, hogy általában több befolyása van a néplélekre, mint a kereszténységnek Európa legtöbb országában; ami pedig a törököket illeti, a föld legdemokratikusabb népei közé tartoznak.” A publicista úgy vélte: ha Németország egyenrangú partnerként kezeli a törököket, és nem akar gazdasági gyarmatosításba kezdeni a rovásukra, akkor hosszabb távra biztosíthatja magának a rokonszenvéket, és ezzel a háború kimenetelétől függetlenül ő lehet a valódi győztes a térségben, hiszen „az Izlám hű marad őszinte barátaihoz”.²⁴ A *Pesti Napló* szerkesztője ezt a következtetést feltehetően az Osztrák–Magyar Monarchiára nézve is érvényesnek tarthatta.

K. Kováts Gyula 1916 januárjában ismét foglalkozott a *Budapesti Hírlap* hasábjain a törvényjavaslat sorsával, miután a parlament közoktatási bizottsága megtárgyalta. Sajnálattal állapította meg, hogy a bizottság csak stiláris módosításokra szorítkozott, például az „izlám” helyett az „iszlám” szóalakot javasolta – viszont a „mohamedán” kifejezést elfogadta, noha e megnevezés ellen már maga Mohamed próféta is tiltakozott. A szerző megismételte korábbi kifogásait: a kor felfogásával szerinte nem egyeztethető össze egy vallás állami elismerése, valójában csak felekezetet lehet elismerni. Ebben az esetben viszont semminemű más jóváhagyásra nem lehet szükség, így a minisztérium sem ismerheti el a szervezeti szabályzatot. Álláspontja szerint a szabályozás hátterében az állt, hogy a jogalkotó titokban azt reméli, a gyakorlatban „az izlám hívei egy hitközséget sem tudnak majd összehozni, s így az izlámra való áttérés egyelőre lehetetlen lenne”. A törvény nyomában várható jogi helyzetet különösen visszásnak ítélte, hiszen a szultán kalifaként élvezett pozícióját a szabályzatnak tartalmaznia kellene, ezért „meg-történnék az, ha ugyan a törvényjavaslatból törvény lesz, hogy a magyar kultuszminiszter a

²³ K. KOVÁTS Gyula: Az izlamita vallásfelekezet elismerése. *Budapesti Hírlap*, 1915. december 5., 1–3.

²⁴ L. Á.: A német–angol harc Keleten. *Pesti Napló*, 1915. december 10., 11–12.

szultánt mint kalifát jóváhagyná, amitől talán mégis óvakodni kellene. A szultán nemzetközi állását bántaná. S neveléses is volna éppen úgy, mintha kultuszminiszterünk a pápaságot hagyogató jóvá.” K. Kováts úgy ítélte meg, hogy a javaslat adott formájában nem alkalmas a kitűzött cél elérésére, ezért módosítását javasolta, és azt sürgette, hogy az állam csak azt szabályozza az iszlám működésében, ami valóban hatalmi körébe esik. Szigorú ítélete szerint a magyar parlament nem képes a megfelelő színvonalon az önálló törvényalkotásra, ezért inkább le kellene fordítani a vonatkozó 1912-es osztrák törvényt, amely elismeri az iszlám felekezetet, és nem kívánja meg a szervezeti szabályzat bemutatását, sem kultuszminiszteri jóváhagyását.²⁵

3. A törvényjavaslat parlamenti vitája és a közvetlen sajtóvisszhang

A képviselőházi vita lefolyása nem keltett nagyobb sajtóérdeklődést. A fontosabb politikai napilapok január 13-án csak igen röviden számoltak be az előző nap parlamenti eseményeiről, amikor a javaslat előadója, Pekár Gyula ismertette véleményét. A *Pesti Napló* például mindössze azt a tényt tudatta olvasóival, hogy az előadó a javaslat elfogadását indítványozta.²⁶ A legbövebb tudósítást most is a *Budapesti Hírlap* hozta. A beszámoló alapján úgy látszik, hogy Pekár sok vonatkozásban K. Kováts Gyula véleményére reflektált – méghozzá elsősorban a diplomáciai kapcsolatokra és áttételesen a propagandaszempontokra figyelve. Az előadó a képviselőházban ugyanis azt mondta, hogy valóban nem volna méltó az iszlám jelentőségéhez és a magyar–török fegyverbarátsághoz, ha az iszlám hitelveit „miniszteri jóváhagyás” alá bocsátanák. Ezért indokoltnak látta, hogy jelen esetben a törvényhozás által előzetesen adják meg az iszlám hitelvi, erkölcsstani, szertartási előírásainak azt a jóváhagyást, amire különben a miniszter lenne hivatott. Pekár ezután hangsúlyozta, hogy a vallás gyakorlása csak a főnálló törvények keretében lehetséges, így a házasságjog alkalmazásában nem lesz semmilyen változás. Úgy vélte továbbá, hogy a hazai és a boszniai mohamedánok közötti kapcsolat révén elhárult a kalifátus külföldi intézmény voltából fakadó akadály is, méghozzá a szultán szuverén jogainak teljes épségben tartásával.²⁷

A tárgyalás január 13-án folytatódott. A *Pesti Napló* tudósítójának megjegyzése szerint a vita igen gyöngye érdeklődés mellett zajlott le, amit véleménye szerint talán meg sem kell említeni egy olyan javaslat esetében, amelyhez nem kapcsolódik különösebb politikai szenzáció. Először a Katolikus Néppárt képviselőjében a klerikus Molnár János szólalt fel, kijelentve, hogy a párt nem fogadhatja el a javaslatot, mivel elvi alapon ellenzi az 1894–1895-ben létrejött egyházpolitikai szabályozást, így a kiterjesztését sem támogathatja. Ezután az ellenzék részéről Barabás Béla függetlenségi párti képviselő emelkedett szólásra, aki lelkesen támogatta a javas-

²⁵ K. KOVÁTS Gyula: Az izlámnak mint vallásfelekezetnek elismerése. *Budapesti Hírlap*, 1916. január 9., 1–2.

²⁶ A képviselőház ülése. *Pesti Napló*, 1916. január 13., 2. A *Pesti Hírlap* szintén igen röviden foglalta össze az előadói jelentést. A képviselőház ülése január 12-én. *Pesti Hírlap*, 1916. január 13., 8.

²⁷ Az iszlám vallás elismerése. *Budapesti Hírlap*, 1916. január 13., 3.

latot. Végül Jankovich Béla vallás- és közoktatásügyi miniszter reagált az elhangzottakra, bejelentve többek között azt, hogy – összhangban Barabás javaslatával – Gül Baba sírját országos műemlékké nyilvánították. A képviselőház ezután elfogadta a javaslatot.²⁸

A törvény főrendiházi tárgyalásával lényegében csak a *Budapesti Hírlap* foglalkozott, amely K. Kováts Gyula cikkének szellemében kezelte a kérdést. A lap szerzője aggodalmat keltő tényezőnek ítélte ugyanis, hogy a törvény az elismeréssel mintegy az iszlám hitcikkelyeket is jóváhagyja, aminek az elfogadása a katolikus „főpapi körök számára” nehéz feladat lesz. Ezért azt remélte, hogy a főpapaság beéri egy nyilatkozattal, miszerint a parlament a törvénnyel az iszlám hitcikkelyeket nem hagyja jóvá, vagy meg sem jelenik a tárgyaláson. A helyzet mindenesetre tűrhetőbb volna, ha a hitcikkelyek jóváhagyásáról szó se volna – vélekedett a szerző: „Sajnos, hogy az ilyen jóváhagyásra lett az egész törvényjavaslat fölépítve, habár ez a megoldás semmiképpen sem volt szükséges, s egyenesen el kellett volna kerülni.”²⁹ A *Budapesti Hírlap* szerkesztőségében a főrendiházi tárgyalás után – ahol egyetlen felszólalás sem hangzott el – igazoltnak ítélték ezt az álláspontot: „Az egyházi méltóságok nem akartak ellene szólni a javaslatnak, de asszisztálni sem akarták a megszavazása mellett. És olyképp oldották meg a problémát, hogy a javaslat tárgyalása közben a folyosóra vonultak vissza.”³⁰

Ez azonban teljesen hangsúlytalan epizód maradt a szélesebb nyilvánosság számára, hiszen a magyar (és a török) politikai elit – a sajtó aktív közreműködésével – már január 13-án, azaz közvetlenül a javaslat képviselőházi elfogadása után megkezdte a törvény ünneplését, az elérhető politikai haszon maximalizálását. *Az Est* például a következő kommentárt közölte: „A magyar–török barátságot és testvériséget ünnepelte ma az egész képviselőház. A néppárt kivételével, melynek azonban csak elvi ellenvetései voltak az izlám elismeréséről szóló javaslat ellen, valamennyi párt örömmel üdvözölte az izlám recepcióját, mint olyan kapcsot, mely még bensőbbé teszi a török testvérm nemzet iránt való meleg rokonérzésünket.”³¹

A politikusok erőteljes szimbolikus gesztusokkal húzták alá a szavazás jelentőségét. Barabás Béla képviselő javaslatára az országgyűlés táviratban köszöntötte a török parlamentet, Beöthy Pálnál, a képviselőház elnökénél pedig Pekár Gyula vezetésével egy küldöttség tisztelgett, amelyen részt vett Hikmet főkonzul, Abdul Latif imám és Balkányi Kálmán, a Magyar–Bosnyák és Keleti Gazdasági Központ igazgatója. A küldöttség ismételten kifejezte a testvériség örömét.³² A török főkonzul emellett levelet írt Barabásnak, amelyben megköszönte támogató felszólalását: „Boldognak érzem magam, hogy a történelmi múltra és a jövőre vonatkozó kijelentései mindenütt visszhangot keltettek” – fogalmazott.³³ A főkonzul levelét a függetlenségiekkel rokonszenvező *A Nap* teljes terjedelmében közölte.³⁴ A sajtóhírek szerint a döntés Boszniában is „nagy örömet” keltett. Egy bizonyos Harmantovics efendi, alapítványi igazgató

²⁸ Az izlám vallás elismerése. *Pesti Napló*, 1916. január 14., 2.

²⁹ Az izlám elismerése és a főrendiház. *Budapesti Hírlap*, 1916. január 18., 3–4.

³⁰ Vita a főrendiházban. *Budapesti Hírlap*, 1916. február 26., 2.

³¹ Az izlám vallás elismerése. *Budapesti Hírlap*, 1916. január 14., 1.

³² Küldöttség a képviselőházban. *Budapesti Hírlap*, 1916. január 14., 11.

³³ Törökök köszönete a mohamedán vallás elismeréséért. *Budapesti Hírlap*, 1916. január 18., 11.

³⁴ Ahmed Hikmet Barabás Bélához. *A Nap*, 1916. január 18., 4.

táviratot intézett a magyar–bosnyák központhoz, mint amely először kezdeményezte nyilvánosan az elismerést, és kérte, hogy tolmácsolja a helyi közösség testvéri halálját a „vitéz magyar nép [...] toleranciájának és rokonérzésének ezen újabb bizonyossága alkalmából”.³⁵

A török parlament szintén nagy örömmel fogadta a budapesti döntést, és válaszüzenetében azt hangoztatta: „Az önök lovagias nemzetének ez a nemes eljárása az ottomán nemzet képviselői között igaz lelkesedést keltett, és egyúttal mély hatással lesz az egész mohamedán világra is.”³⁶ Enver basa hadügyminiszter Héderváry Károly grófhhoz, a Vörös Félhold Támogatására Alakult Magyar Országos Bizottság elnökéhez intézett üzenetet, amely szerint: „Hogy a magyar nemzet az izlám vallást törvényesen elismerte, a mohamedán körökben méltó elismeréssel és hálával találkozott.”³⁷ A *Budapesti Hírlap* arról is beszámolt, hogy az *Ikdám* (*İkdam*) című török orgánus számos magyar közszereplő nyilatkozatát közölte a törvény elfogadásának alkalmából. Rákosi Jenő főszerkesztő szavai szerint például a jogszabály nem jelent kevesebbet, mint „hogy testvérm nemzetünket, amellyel most kölcsönösen patakban ontjuk vérünket, beiktattuk a nyugati kultúra közösségébe”. Berzeviczy Albert, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke az antant országait és a központi hatalmakat összehasonlítva arról beszélt, hogy az előbbieket kezdetben patrónus gyanánt léptek föl az Oszmán Birodalomban, ám később egyre zsarnokibbak lettek, a magyar–török viszonyban viszont „a mi részünkről bizonyos melegséget ad a faji rokonság és a régi barátság”.³⁸

A magyar sajtó tehát zajosan ünnepelte a törvényt, és elsősorban a török–magyar fegyverbarátság megerősítésének eszközeként értékelte. Erre utal az is, hogy hiányoztak a racionális felfogású kommentárok, a szakpolitikai értékelések, helyettük a politikusok lelkes hangú táviratainak ismertetése töltötte meg a hasáboakat. Mindössze néhány disszonáns hangra lehetünk figyelmesek. Az egyik fontos kivétel az általános szabály alól a *Népszava* jelenti, amely nem vett részt az ünneplésben, ehelyett elvi szempontból foglalkozott a törvénnyel. A szociáldemokraták orgánusa vezércikket szentelt a kérdésnek, amelyben leszögezte: mivel Magyarországon alig élnek muszlimok, a törvénynek gyakorlati jelentősége nincs, csupán politikai tüntetésszámba megy, amely azt üzeni a törököknek, hogy vallásukat nem tartja alsóbbrendűnek a többi bevett és elismert vallásnál. A szociáldemokraták – a cikk szerint – a teljes lelkiismereti és vallás szabadság hívei, ezért helyeslik a döntést, de ez a törvény kizárólag a világháború és a török szerepvállalás eredménye, a kormány ezzel tehát a háborúban szerzett érdemeket jutalmazott. A cikkíró arra figyelmeztetett, hogy ugyanezen logika alapján Tisza István kormányának a háborúban vétét ontó és ezzel elévülhetetlen érdemeket szerző munkásságnak is meg kellene adnia az általános választójogot – amire azonban a hatalom nem hajlandó. A szerző számára a másik fontos mozzanatot a régi világnézeti ellenfél, a politikai katolicizmus állásfoglalása jelentette: „A néppárt ellensége a lelkiismereti szabadságnak, a vallások szabad gyakorlatának – a saját vallásán kívül” – állapította meg. Bár úgy vélte, hogy a régi elvekhez való ragaszkodás tulajdon-

³⁵ A bosnyák mozlímok és az izlám elismerése. *Budapesti Hírlap*, 1916. január 19., 3.

³⁶ A török képviselőház üdvözlése. *Budapesti Hírlap*, 1916. január 21., 3.

³⁷ Enver basa üdvözlése. *Budapesti Hírlap*, 1916. január 25., 6.

³⁸ Magyar nyilatkozatok a török sajtóban. *Budapesti Hírlap*, 1916. február 23., 8.

képpen rokonszenves a mai világban, ahol „az emberek oly gyorsan bújnak ki meggyőződéseik gúnyjából és elveik palástjából, mint a szennyes ingekből,” ám hangoztatta, hogy ez számukra nem elfogadható álláspont. A szociáldemokraták ugyanis nem azt akarják, hogy

„az állam politikai vagy más érdekek alapján válogasson az egyes vallások között, és az egyiket ismerje el helyes vallásnak, a másikat pedig rekesse ki az elismert vallások sorából, hanem az, hogy biztosítsa minden vallás vagy vallástalanság számára a teljes szabadságot. A mohamedán vallás recepciója lépés a vallások államosításának útján, holott az igazi lelkiismereti szabadság a vallásokat szabaddá akarja tenni az államtól is.”

Álláspontjuk értelmében a vallásokat valójában inkább el kellene választani az államtól, hiszen „[k]ormányok és képviselőházak a dolog természete szerint nem zsinatok vagy teológiai iskolák, akik vagy amelyek megvizsgálják valamely vallás tanítását, és aszerint döntenek afölött, hogy befogadják-e, vagy sem.” A parlament tehát a szociáldemokraták szerint összességében rossz úton jár, a vallást magánügynek kellene nyilvánítani, amelybe az állam semmilyen formában sem szólhat bele.³⁹

A néppárt elutasító állásfoglalása a függetlenségiakat támogató bulvárlap, *A Nap* szerkesztőségében is szemet szűrt, és annál inkább szívesen állították pellengérré, mert éles kontrasztban állt a függetlenségiak népszerű álláspontjával. A lap kommentárja szerint:

„A hagyományos magyar liberalizmus e nemes cselekedetén csak a néppárt akadt fönn, amelynek papi szónoka régmúlt sivár idők kriptájának ajtaját nyitogatta, az egyházpolitikai revízióról beszélvén. A képviselőház dicséretére mondhatjuk: sehol visszhangot nem találtak ezek a szavak. Az érzések, a szívek utasították csöndesen vissza. Annál nagyobb és mélyebb hatása volt Barabás Béla szép és lelkes beszédének.”⁴⁰

Hogy ebben az ügyben a néppárt csak az elvi következetesség fenntartásának igénye miatt, nem pedig a politikai haszonszerzés reményében alakította ki álláspontját, jól mutatja a katolikus sajtó magatartása. Az *Alkotmány* és az *Új Lap* című orgánumok egyaránt feltűnően szűkszavúan számoltak be (még az átlaghoz képest is) a párt álláspontjáról,⁴¹ és kísérletet sem tettek arra, hogy bővebben kifejtsek, megpróbálják megvédeni, elfogadhatóbbá vagy legalább érthetőbbé tenni az olvasók számára.

A leginkább azonban egy felekezeti folyóirat, a *Protestáns Szemle* cikke ment szembe a törvény sajtórecepciójának általános irányával. Ez az orgánum – ellentétben az elvi kételyeket hangoztató *Népszavával* – kifejezetten az iszlámmal szembeni sztereotípiák, a nyugati civilizáció állítólagos „felsőbbrendűségének” gondolata alapján reagált. A cikk szerint a törvény csupán

³⁹ Egyház és állam. *Népszava*, 1916. január 14., 1.

⁴⁰ Az iszlám recepciója. *A Nap*, 1916. január 14., 3.

⁴¹ Az *Új Lap* beszámolójában például erről csupán a következő olvasható: „Az iszlám vallás javaslatának volt ellenzője is: Molnár János a néppárt nevében jelentette ki néhány szóval, hogy a javaslatot el nem fogadják. S ez az álláspont a néppárt revíziós politikáján alapszik.” Az iszlám vallás elismerése. *Új Lap*, 1916. január 14., 4.; valamint A képviselőház ülése. *Alkotmány*, 1916. január 14., 2–3.

udvariassági gesztust jelent. „Örülni nem muszáj neki, de viszont haragudni sem kell érte, félni tőle pedig nem szabad, még a keresztyénség nevében sem – hiszen egy magasabb kifejtettségű vallásalak sohasem félhet egy nála kezdetlegesebb kultúrfokot képviselőtől. Ha egy keresztyén áttér az izlám vallásra – elsősorban bizonyára nem a világnézet, hanem az egzotikum kedvéért teszi.” A cikk szerzője úgy vélte, hogy az iszlám „magasabb kultúrfokot” képvisel, mint a megjelenését megelőző közel-keleti állapotok, a törvény pedig valójában közvetve ezt ismeri el. Ebben a szövegben sem maradhatott el a poligámiára való célzás: a szerző megnyugtatta az „aggódó” olvasókat, és az iszlámot a 20. század szabados erkölcsi felfogásával állította párhuzamba: „az a poligámia, amit az új »szabad morál« főpapjai és káplánocskái hirdetnek és irodalomban, színházban bemutatnak, szociológiában igazolnak, társadalmi szokásokban gyakorolnak, sokkal rosszabb, mint a törökök házassági morálja.”⁴²

Az érdekesség kedvéért megemlíthető, hogy a törvényjavaslat elfogadására a szórakoztatóipar is gyorsan reagált: a fővárosi Apolló Kabaré február 14-én mutatta be új műsorát, amelyben – a számos hirdetés tanúsága szerint – Harsányi Zsolt Mohamedán lesznek! című magán-száma is helyet kapott, amelyet egy színész-nő számára írt.⁴³

4. A törvény hosszabb távú hatásai a nyilvánosságban

A továbbiakban azt tekintem át, hogy a törvény elfogadását követő időszakban hogyan alakult az iszlám, illetve ezzel összefüggésben a török nép megítélése a magyar sajtóban, milyen szempontok alakították az erről szóló közbeszédet.

Az első tényező a hazai muszlim közösség vallásgyakorlásának kérdése volt, amely – ha nem is túl intenzíven, de – a következő hónapokban rendszeresen felbukkant a fontosabb napilapok apróhírei között. 1916 áprilisában számolt be a sajtó arról, hogy a fővárosi tanács foglalkozni kezdett azzal az indítvánnyal, amelyet Havass Rezső földrajztudós, várospolitikus még 1914-ben tett egy budapesti mecset felépítése érdekében. A tanács támogatásra méltónak találta a kezdeményezést, és reményét fejezte ki, hogy az állam a törökbarátság erősítése érdekében segíteni fog az imaház felépítésében, ezért a testület felterjesztést küldött a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumnak az ügyben.⁴⁴ A dokumentum szerint ekkor mintegy kétezer muszlim hívó élt a fővárosban, főleg bosnyák katonák, albán kézművesek és munkások, illetve a Balkánról érkező tanulók, és a közösség tagjai sokszor panaszkodtak már, hogy mecset hiányában nem tudnak eleget tenni vallási kötelezettségeiknek.⁴⁵ Júliusban a főváros pénzügyi bizottsága hozzájárult, hogy Latif budapesti muszlim lelkész évi ötezer korona anyagi segítséget kapjon, hiszen ő már több éve végezte „önzetlen odaadással” munkáját.⁴⁶ Latif kérésére szeptemberben a tanács istentiszteletek céljára átengedte közössége számára a Marczibányi téri elemi leányiskola

⁴² I–F: Az izlám vallás törvényesítése. *Protestáns Szemle*, 1916/I., 83–84.

⁴³ Kabaré a Rákóczi-úti Apollóban. *Színházi Élet*, 1916/7., 29.

⁴⁴ Mohamedán mecset Budapesten. *Budapesti Hírlap*, 1916. április 6., 10.

⁴⁵ Muzulmán mecset Budapesten. *Budapesti Hírlap*, 1916. április 1., 19.

⁴⁶ A budapesti mohamedán lelkész fizetése. *Budapesti Hírlap*, 1916. július 4., 12.

tornatermét.⁴⁷ Debrecen szintén fontosnak tartotta a városban tanuló muszlim vendégdiákok hitéletét, ezért a város törvényhatósága ingyen adott telket és építési anyagot egy mecset céljaira. Erről a döntésről értesítették a budapesti török konzult⁴⁸ – ami jól jelzi, hogy a civis városatyák mennyire tudatában voltak a propagandaszempontok fontosságának.

A vallási ünnepekről szintén megjelentek rövid beszámolók: a *Pesti Napló* augusztusban arról írt, hogy az egész budapesti török kolónia megülte a bajramot, az áldozat ünnepét. A főkonzulátus épületében mintegy százötven fő gyűlt össze, a konzul beszédet mondott, majd a hagyományok szerint mindenkit megajándékozott cukorkával és cigarettával. A konzul a megjelenteket szorgalomra buzdította, és kérte, hogy a „magyar testvérek” között érezzék jól magukat. Az ünnepség részeként a bosnyák ezred négyszáz legénye egy muszlim hadnagy vezetésével, zeneszó kíséretével kivonult Gül Baba sírjához.⁴⁹

A sajtó ezen híradásokkal hozzájárult ahhoz, hogy az olvasóközönség jobban megismerhesse a hazai muszlim közösség mindennapi életét, ezáltal oldódjanak az ismeretlennel kapcsolatos előítéletek. Hogy erre szükség is volt, jól mutatja annak a tudományos ismeretterjesztő előadásnak a sikere, amelyet a budapesti Urániában tartott Senie Suad Hanum török író. Célja az volt, hogy „a hamis híreket, amelyek a török nő sorsáról és helyzetéről világszerte forgalomban vannak, a valóság megismertetésével ellensúlyozza”. Az előadó felhívta a figyelmet arra, hogy a valóságban a legtöbb török férfinak – anyagi okokból – csak egy felesége van, a harem fogalma pedig valójában a háztartás női tagjainak összességét jelenti.⁵⁰

A második, immár politikai szempontból is fontos tényező az iszlám vallás szerepének megerősödése, hangsúlyosabbá válása az ekkorra már „hagyományosnak” számító török–magyar fegyverbarátság gondolatkeretén belül. Jól mutatja ezt Germanus Gyula orientalista cikke, amely egy nappal a törvényjavaslat képviselőházi elfogadása előtt jelent meg. Ez azzal érvel, hogy az Oszmán Birodalom által elért nagy katonai siker (vagyis a brit partraszállási kísérletet megakadályozó gallipoli győzelem) az egész iszlám világot a britek ellen fogja fordítani, amiben a szultán mint vallási vezető tekintélye is nagy szerepet játszik majd. Germanus véleménye szerint „[m]eg fog ismétlődni az izlám történetében az az esemény, hogy mint Mohamed, a próféta elfoglalta Mekktát, seregestül vallották magukénak a pogány arabok az izlám vallást, és tovább segítették győzelmi útjában a prófétát. A siker mindent legyőz.”⁵¹

A *Pesti Napló* később, 1916 novemberében szintén az iszlám vallás szerepét emelte ki a török katonák háborús elszántságában. Egy újságíró erősen propagandisztikus cikkében arról a beszélgetéséről számolt be, amelyet egy török és egy német tiszttel folytatott. A német szerint a harctéren a törökök fanatikusak, elszántak és bátrak a végeletekig, ami elsősorban őszinte vallásos elkötelezettségük eredménye. „Láttam török csapatokat, mielőtt rohamra indultak. A parancsot csöndesen veszik tudomásul, de imádkoznak, és egészen furcsa, amikor egy-egy döntő lépés előtt egész török zászlóaljak, sőt ezredek kelet felé Mekknak fordulnak, és így imádkoz-

⁴⁷ Mohamedán istentisztelet. *Budapesti Hírlap*, 1916. szeptember 15., 14.

⁴⁸ Az esetről – erősen kritikus hangütéssel – a szociáldemokrata sajtó számolt be. Amire kerül ingyen telek és téglá. *Népszava*, 1915. január 31., 3.

⁴⁹ A budapesti törökök ünnepe. *Pesti Napló*, 1916. augusztus 2., 8.

⁵⁰ A török nők élete. Senie Suad Hanum előadása. *Pesti Napló*, 1916. február 1., 11–12.

⁵¹ GERMANUS Gyula: Szedd-il-Bar. *Pesti Napló*, 1916. január 13., 11.

nak.” Úgy vélte továbbá, hogy a török és az osztrák–magyar tisztok között a lehető legszívélyesebb a viszony, és „a honvédnek nagy becsülete van a török katona előtt”. A muszlim tiszt szintén a vallás szerepét emelte ki: „Mi, törökök, nem félünk a haláltól, mert már régen az életben kibékültünk vele. Tudjuk, hogy egyszer csak elér. [...] Egy közös célért, a végső győzelemért harcolunk. Felesküdtünk a próféta zöld zászlajára.”⁵²

Egyes lapok az iszlám elismerésének politikai fontosságát is hangsúlyozták. A *Budapesti Hírlap* publicistája 1916 áprilisában arra hívta fel a figyelmet, hogy a Balkánon létrejött „magyar–bolgár–török szövetség” fenntartása létfontosságú feltétel az orosz veszedelem elhárításához, és érvelésében a turanizmus szólamait is felhasználta.⁵³ „Egymagában küzdve bármelyikük is vagy alulmaradna ebben a küzdelemben, vagy ha győzne is, könnyen összeütközésbe jöhetne a másik kettővel” – állapította meg, majd levonta a következtetést: e három népnek különösen vigyáznia kell egymás érzékenységének kölcsönös tiszteletben tartására, és „[á]polnunk kell közös hagyományainkat, ébren kell tartanunk egymásban hivatásunk közösségének tudatát.”⁵⁴

Egyes propagandisztikus helyszíni beszámolók azt hangsúlyozták, hogy Magyarország ebben a vonatkozásban jó úton halad, hiszen a törökök iránti baráti politikája – amelyben az iszlám vallás elismerése nyilvánvalóan nagy szerepet játszott – képes volt a helyi közvélemény rokonszenvének biztosítására. Lázár Miklós például arról tudósított 1916 januárjában, hogy bár az Oszmán Birodalom az ifjútörökök vezetése alatt nacionalista lett, a gyanakvás és idegenkedés azonnal elmúlik a külföldi utazóval szemben, ha kiderül, hogy magyar. „A törökök szeretete, tisztelete és rokonérzése árva és bús Magyarország iránt gondolatokat keltő és cselekedetekre ösztönző valóság” – írta. Az általa festett kép szerint a török politikai elit azért is tekintett nagy rokonszenvvel Budapest felé, mert a magyar politikusok magatartásából – az antant vezetőivel ellentétben – teljességgel hiányoztak az imperialista gőg megnyilvánulásai. Lázár beszámolója szerint Hadzsi Adil (Hacı Adil) bég, a török parlament elnöke arról beszélt neki, hogy többször is járt a magyar fővárosban, és tapasztalatai szerint „[a] magyarok társadalmi érintkezése, a barátságuk lelkendező megnyilvánulása, tiszteletük a számukra idegen kultúrákban nevelkedett emberek iránt, alkalmazkodni tudásuk (mibe sohasem vegyül felsőbbtség, gőg és nyersesség) mind olyan tulajdonságok, amik Törökországgal való gazdasági összeköttetésüknek hasznára válnak.”⁵⁵

A harmadik kérdés a magyarok törökországi megjelenésének ügye. A sajtó 1916 elején úgy látta, hogy a kedvező katonai események következtében (hiszen a sikeres balkáni offenzíva következtében helyreállt a közvetlen vasúti kapcsolat) a hazai kereskedők és gyárosok elfoglalhatják azokat a pozíciókat, amelyeket korábban a britek, franciák, olaszok birtokoltak.⁵⁶ Ennek a térfoglalásnak azonban vallási-kulturális dimenziója is volt. Katolikus részről a korábban emlí-

⁵² Hogyan harcolnak a törökök Galíciában? *Pesti Napló*, 1916. november 21., 4.

⁵³ Ezzel kapcsolatban I. ABLONCZY Balázs: *Keletre, magyar! A magyar turanizmus története*. Budapest, Jaffa, 2016.

⁵⁴ DARKÓ Jenő: Magyar–bolgár–török testvériség. A bolgár képviselők látogatása alkalmából. *Budapesti Hírlap*, 1916. április 30., 1–2.

⁵⁵ LÁZÁR Miklós: Török államférfiak a magyarokról. A *Pesti Napló* kiküldött munkatársától. *Pesti Napló*, 1916. január 30., 3. Ugyanezt a riportot aznap a *Budapesti Hírlap* is közölte. L. M.: Török államférfiak a magyarokról. Konstantinápoly, január végén (a *Budapesti Hírlap* harctéri tudósítójától). *Budapesti Hírlap*, 1916. január 30., 8.

⁵⁶ ASPE: Magyarország és a jövő Törökország. *Alkotmány*, 1916. január 16., 10–11.

tett Mosony már 1915 novemberében felvetette az *Alkotmány* hasábjain a török területeken indítandó missziók támogatásának szükségességét. Ő azt hangoztatta, hogy megszűnt a francia protektorátus az Oszmán Birodalom katolikusai fölött, ezt a vákuumot pedig elsősorban Németország és Ausztria fogja kitölteni, de a magyaroknak is lépést kell tartaniuk velük. „A magyar katolikus egyháznak erkölcsi kötelessége minden erejét megfeszítve a maga hivatását megtalálni a Balkánon és Törökországban” – hangoztatta.⁵⁷ Ezt azzal támaszthatta alá, hogy a német missziók központi bizottságának küldöttsége agitációs körútján 1915 novemberében eljutott Budapestre is. A küldöttség a magyar katolikusok támogatását kérte, hogy fel tudják venni a versenyt a német protestáns missziókkal.⁵⁸

A hazai protestánsok hasonló terveket dédelgettek – ám ők nyíltan ki is mondták azt, hogy elképzeléseik igazolásában hivatkozási alapként fontos szerepet játszik az iszlám magyarországi elismerése. „Íme törvényesítettük az iszlám vallásformát, és a mohamedán világ ezzel a világháborúban az evangéliumi keresztyénység légkörébe jutott. Ím itt az alkalom, hogy rezignációjának karjaiból kiemeljük, a világ Világosságának az ölébe térítsük, és Alláh fiait az istenfiúság méltóságára emeljük” – vélekedett a *Protestáns Szemle* szerzője.⁵⁹

5. Összegzés

Mint láhattuk, az iszlám vallás elismeréséről szóló törvényjavaslat önmagában nem keltett jelentős sajtóérdeklődést. A javaslat megszületéséről és a vitáról a fontosabb orgánumok beszámoltak, de a téma – a *Budapesti Hírlap* kivételével – alig inspirált vezér- vagy véleménycikket, publicisztikákat, szakpolitikai elemzéseket. Ennek magyarázata minden bizonnyal az, hogy a kérdést a korabeli közvélemény nem elsősorban egyházpolitikai, hanem külpolitikai ügynek tekintette, a török szövetségről pedig konszenzus uralkodott. Az iszlám elismerését 1916 Magyarországon tehát alapvetően a világháborús propaganda részeként értelmezték. Ennek egyik alaptörvénye a szövetséges hatalmak melletti hangulatfeltétel kívánalma – a bemutatott példák alapján pedig megállapíthatjuk, hogy ennek a feladatnak a magyar sajtó eleget is tett. Az iszlám, tehát egy idegen kultúra elismerését alapvetően a felvilágosodott, toleráns magyarság tetteként ünnepelték, vagyis a politikai-katonai szövetséget érzelmi ráhatással, a pozitív magyar nemzeti önkép erősítésével népszerűsítették. Amint az *Alkotmány* szerzője 1915 decemberében megállapította: „a reálpolitika egyik igen erős támasztékja a megfelelő ideológiákkal preparált társadalom, és a tömeglélekre ilyen érzelmi színű ideákkal hatni, amint számtalan példa mutatja, sokkal könnyebb, mint bármilyen bölcs, de száraz, melegség nélkül való gazdasági ideával.”⁶⁰

Igencsak kérdéses azonban, bár ma már sajnos nem válaszolható meg, hogy milyen volt az iszlám elismerésének valós társadalmi fogadtatása, vagyis hogy a külpolitikai okokból folytatott sajtópropaganda hatása milyen mélységbe ért el. Bizonyos árulkodó jelek azonban – mint pél-

⁵⁷ Egy szerzetes tanár: Keleti kultúrpolitika. *Alkotmány*, 1915. november 24., 3.

⁵⁸ MOSONY Lipót: A keleti missziók a világháborúban. *Alkotmány*, 1915. december 7., 2.

⁵⁹ SZLÁVIK Máttyás: Középeurópa és a Kelet. *Protestáns Szemle*, 1916/II–III., 187–188.

⁶⁰ Budapest–Szófia–Konstantinápoly. *Alkotmány*, 1915. december 9., 1–2.

dául a poligámia kérdésének rendkívül gyakori előtérbe állítása, vagy a sajtóban itt-ott (a szövetséges hatalom érzékenységre való kötelező odafigyelés dacára) felbukkanó, a vélt magyar kulturális felsőbbrendűsége utaló hozzáállás – arra engednek következtetni, hogy sok igazság lehetett Latif véleményében, aki 1916 októberében a következőket írta:

„nagyon sok munkát kell még végezni, hogy a magyar és a török nemzet testvéries egyesülése boldogulásukért teljes legyen. Ez a munka még sok új erőt kíván, és a magyar kormánynál számos olyan buzgó férfit, akik nemcsak szavakkal, hanem tettekkel is munkálják az eszmét. A százados tévedéseket nem könnyű hamarosan jóvátenni. Sok félreértést, sok téves hitet kell még eloszlatni. Ezt csak jóakarató, egyetértő munkával lehet.”⁶¹

⁶¹ Abdul LETIF: Törökök és magyarok. *Budapesti Hírlap*, 1916. október 7., 8.